

Walter Kornfeld, *Studien zum Heiligkeitsgesetz (Lev 17–26)*, 1952, Verlag Herder Wien. In 8°, s. 158.

Książka W Kornfelda, profesora St. Testamentu na Wydziale Teologii Katolickiej w Wiedniu, pt. *Studien zum Heiligkeitsgesetz (Lev 17–26)* spotkała się z uznaniem i bardzo przychylną oceną krytyków.¹⁾ Spośród kilku innych,²⁾ jest ona najpoważniejszą publikacją naukową Autora. Dzieło to stanowi tylko pewien wycinek Jego pracy habilitacyjnej, która z powodu wysokich kosztów druku nie mogła być wydana w całości. Autor obrał sobie w niej za przedmiot swych badań jeden z rodzajów literackich Pisma św., dając tym wyraz zrozumienia myśli Kościoła św. i Jego wskazań, zawartych w encyklice *Divino afflante Spiritu*.

Temat jest bardzo aktualny. Odkrycia bowiem archeologiczne ostatnich kilkadziesiąt lat rzuciły np. na badania dotyczące przepisów prawnych starożytnego Wschodu tak dużo światła, że egzegeza biblijna, zwłaszcza przy pracach związanych z *Pentateuchem*, nie może ich nie brać pod uwagę lub nie doceniać. Przy pomocy dokładnej i szczegółowej analizy formy i treści oraz przez porównanie z innymi tekstami prawa starotestamentowego³⁾ i przepisami prawnymi kodeksów

¹⁾ Recenzje: O. E i s f e l d t, »Orientalische Literaturzeitung«, 48 (1953) 438; J. H o f b a u e r, »Zeitschrift für die katholische Theologie«, 75 (1953) 355–357; R. d e V a u x, »Revue biblique«, 60 (1953) 309; R. F o l l e t, »Biblica«, 35 (1954) 95–97; S. S e g e r t, »Archiv Orientalni«, 23 (1955) 250–252.

²⁾ *L'adulter dans l'Orient antique*, »Revue Biblique«, 57 (1950) 92–109; *Der Moloch. Eine Untersuchung zur Theorie O. Eissfeldt's*, »Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes«, 54, 4 (1952) 287–313; *Das Alte Testament – noch aktuel? Ein Handbuch für Katechese und Laienbildung*, Innsbruck 1954; *Le mariage dans l'Ancien Testament*, »Dictionnaire de la Bible Supplement«, fasc. XXVII, 1954, 905 – 926.

³⁾ Egzegeci wyróżniają następujące zbiory przepisów prawnych w *Pentateuchu*: *Dekalog* (Wj 20, 1–17); *Księga Przymierza* (Wj 20, 23–23, 19); *Dekalog Kultu* (Wj 34, 10–27); *Dwanaście ustaw z Sychem* (Powt. Pr. 27 15–26); *Kodeks Sakralny* (Kapł 17–26); *Deuteronomium* (Powt. Pr 12–26).

orientalnych,⁴⁾ pragnie Autor określić wartość i znaczenie *Kodeksu Sakralnego* w ustawodawstwie Izraela. Ujawniający się zaś w trakcie studium oryginalny, wyjątkowy i jedyny w swoim rodzaju charakter tekstu natchnionego, ma zgodnie z założeniem i intencją Autora wzbogacić naszą znajomość Pisma św. i wzbudzić dlań tym większy szacunek.

Chociaż dzieło W Kornfelda nie jest pracą pionierską, to jednak w egzegezyce katolickiej zajmuje wyjątkową pozycję. Należy ono bowiem do pierwszych dzieł katolickich w dziedzinie badań rodzajów literackich. Formą i rodzajem przepisów prawnych, zawartych w poszczególnych zbiorach praw St. Testamentu, poczęto się interesować już w ostatnim dziesięcioleciu ubiegłego wieku. B. Baentsch⁵⁾ pierwszy zwrócił uwagę na różnicę między formą warunkową a imperatywną przepisów prawnych *Księgi Przymierza*. Podobną różnicę form między *miszpatim* i *tôrôth*, jako dwoma rodzajami praw St. Testamentu, zauważa H. Gunkel.⁶⁾ H. Gressmann⁷⁾ dzieli prawa *Dekalogu* i *Księgi Przymierza* na prawo cywilne (*jus*), mające swe źródło w kodeksie Hammurabiego i prawo religijne (*fas*), obejmujące instrukcje dla kapłanów. H. Gressmann twierdzeń swych nie opierał na ścisłych badaniach porównawczych z poza biblijnymi zbiorami prawnymi, mimo to wielu egzegetów przyjęło i dotąd przyjmuje jego zdanie w tej kwestii. Pierwszym egzegetą, który zajął się badaniem pochodzenia i odrębności form przepisów prawnych w Piśmie św., był A. Jirku.⁸⁾ Zwrócił on uwagę na ścisłą jednolitość i jedność świeckich i religijnych przepi-

4) Autor wymienia: Sumerujskie prawo rodzinne (XXVII w. prz. Chr.); Kodeks króla Lipit-Isztar (XX/XXI w. prz. Chr.); Kodeks Bilalama z Esznunna (XX w. prz. Chr.); Kodeks Hammurabiego (XVIII/XIX w. prz. Chr.); Kodeks asyryjski (XVI w. prz. Chr.); Kodeks prawa hetyckiego (XIII w. prz. Chr.).

5) *Das Bundesbuch*, Halle 1892.

6) *Die israelitische Literatur*, »Hinneberg, Kultur der Gegenwart«, Teil V, Abt. VII (1906/51) 102.

7) *Die älteste Geschichtsschreibung und Prophezie Israels*, Göttingen 1910.

8) *Das weltliche Recht im Alten Testament*, Gütersloh 1927.

sów prawnych w Izraelu, mających swe uzasadnienie w teokratycznej formie rządów. Owocem jego badań jest 10 rodzajów sformułowań ustaw, które wyróżnia w zbiorach praw St. Testamentu. A. Alt⁹⁾ podkreślił różnicę między formą kazuistyczną kanaanejską a apodyktyczną izraelską. Do nich nawiązali J. Begrich,¹⁰⁾ H. Cazelles¹¹⁾ i H. Schmökell.¹²⁾ Chociaż ich badania są cennymi pozycjami w dziedzinie znajomości prawa St. Testamentu, nie rzucają one jednak nowego światła na tekst *Kodeksu Sakralnego*, któremu Autor pragnie poświęcić swe studium.

Pierwsze stronicie pracy, poza spisem treści (s. 3) i przedmową (s. 4), poświęca Autor zagadnieniom dotyczącym tekstu *Kodeksu Sakralnego*. Omawia więc kwestie związane z krytyką literacką i czasem redakcji tekstu Kapł. 17–26. Poddając krytycznej ocenie prace egzegetów liberalnych, staje na stanowisku katolickim, reprezentowanym przez A. Bea.¹³⁾ Twierdzi więc, że tekst *Kodeksu Sakralnego* jest starszy od pism proroka Ezechiela. Idąc zaś za H. Cazelles' em,¹⁴⁾ skłonny jest przyjąć, iż tekst ten został zredagowany przez kapłanów jerozolimskich w czasach proroka Izajasza. Uwagi wstępne kończy krótkim podsumowaniem najnowszych wyników badań, związanych z odkryciami na Morzu Martwym, z których wynika, że obecny tekst omawianych rozdziałów *Księgi Kapłańskiej* należy do najlepiej zachowanych tekstów Pisma św.

Praca W. Kornfelda ma dwie części. Przedmiotem rozważań części I (s. 13 – 68) są rodzaje praw, klasyfikowane według rodzajów zdań tekstu *Kodeksu Sakralnego*. W paragrafie pierwszym zatytułowanym *Status questionis* orientuje

⁹⁾ *Die Ursprünge des israelitischen Rechts*, Leipzig 1934.

¹⁰⁾ *Die priestliche Tora in Werden und Wesen des Alten Testaments*, BZAW, 66 (1936) 63–88.

¹¹⁾ *Études sur le code de l'alliance*, Paris 1946.

¹²⁾ *Biblische »Du sollst«-Gebote und ihr historischer Ort*, »Zeitschr. d. Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch.«, Kanon. Abt. 36 (1950) 365–390.

¹³⁾ *Die heutige Stand der Pentateuchfrage*, »Biblica«, 16 (1935) 175–200.

¹⁴⁾ *Le Lévitique*, Paris 1951.

On dokładnie w problematyce i osiągniętych do Jego czasów poziomie badań filologiczno-egzegetycznych odnośnie omawianego zagadnienia. Przy objaśnianiu terminologii prawnej tekstu natchnionego, zwraca uwagę, że w historii formowania się terminów jurydycznych i ściśle z nimi związanej formy norm prawnych, większą rolę odegrało ujęcie postępowania zwyczajowego we formuły ustne, aniżeli fakt ich spisania. W paragrafie zatytułowanym *Das Keilschriftrecht* podana krótka charakterystyka zbiorów ustaw spisanych pismem klinowym, ściśle łączy się z omawianym zagadnieniem. Powyższe, bowiem zbiory praw orientalnych stanowią dla Autora materiał porównawczy. Skrupulatne badania tekstu (s. 33–68) pozwalają Autorowi wyróżnić w *Kodeksie Sakralnym* kilka rodzajów formy kazuistycznej:

1. forma normatywna (*Normalform*), zwana też *Wenn-Form* (*kî...,'im...*), jest prawie tysiąc lat starsza od Izraela i powszechnie spotykana w prawie klinowym. W Piśmie św. znajdujemy jej ślady w *Księdze Przymierza* (specjalnie rozdz. 21) i *Deuteronomium*. Zdaniem Autora teksty prawa wyrażone w tej formie nie pochodzą od Mojżesza;

2. druga forma kazuistyczna (*'isz kî...*) jest z zdaniem W. Kornfelda wyłącznie izraelskiego pochodzenia i nie spotyka się jej w tekstach prawnych poza biblijnych. W *Kodeksie Sakralnym* forma ta ma miejsce w 12 przypadkach. Autor uważa, że w tego rodzaju formie dochowały się pewne prawa zwyczajowe okresu przedmojżeszowego;

3. forma relatywna (*'isz 'aszer...*). Można się z nią spotkać również w tekstach prawa klinowego. 31 przypadków tej formy w *Kodeksie Sakralnym* odnosi się do przepisów rytualnych, etycznych i dyscyplinarnych w odniesieniu do kapłanów. Autor sądzi, że forma ta wskazuje, iż wyrażone w niej normy prawne są pochodzenia późniejszego. Nie koniecznie jednak ich treść jest zapożyczona;

4. forma imiesłowu (*Die Partizipialform*), nie spotykana w ustawodawstwie orientalnym, na 12 przypadków w St. Testamencie, 4 razy przychodzi w *Kodeksie Sakralnym*. W.

Kornfeld określa ją jako wyjątkowy rodzaj formy kazuistycznej (*Sonderform*), właściwy tylko Izraelowi. Forma imiesłowu używana jest w prawie karnym, a w *Kodeksie Sakralnym* dotyczy ciężkich wykroczeń moralnych. Należy ją uważać za dzieło Mojżesza.

Przepisy prawne St. Testamentu obok formy kazuistycznej mają również formę apodyktyczną. Wyraża się ona w:

1. *imperfectum* preceptywnym (*Die Form der präzeptiven Imperfekts*). Tego rodzaju forma, zdaniem Autora, jest najbardziej typowym tworem izraelskiego języka prawniczego, który w tym przypadku nie ma odpowiednika w słownictwie prawnym poza biblijnym. Z tego względu, że przepisy wyrażone w tej formie odnoszą się tylko do czynów dokonanych, odmawia On jej charakteru formy prawno-normatywnej. W egipskiej literaturze mądrościowej można zauważyć pewne podobieństwa formy i treści z tekstami *Kodeksu Sakralnego*. Analizując jednak i porównując odnośne teksty ze sobą, wykazuje Autor nie tylko niezależność treściową, ale wskazuje również na oryginalność formy prawnej Tekstu natchnionego;

2. forma jussywna (3 os. *Imperfectum*) jest, jak mówi Autor, *ex professo* formą przepisów, odnoszących się do kultu. Nie ma ona nic wspólnego z formą gramatyczną tej samej nazwy. W *Kodeksie Sakralnym* w tej formie wyrażone są przepisy, dotyczące stanu kapłańskiego, ceremonii liturgicznych i darów ofiarnych.

Przedmiotem studiów Autora w części II są zagadnienia wybrane, dotyczące małżeństwa i czystości życia seksualnego. W pierwszym rozdziale (s. 69—89) analizuje On prawo zakazujące cudzołóstwa. Bogaty materiał porównawczy, zaczerpnięty ze starożytnego prawa orientalnego, oraz praw i zwyczajów w tej materii jeszcze obecnie obowiązujących wśród plemion beduińskich, pozwoliły Autorowi stwierdzić, że starotestamentowe prawo odnośnie cudzołóstwa wykazuje oprócz pewnych analogii z prawodawstwem starożytnego Wschodu, także tylko Izraelowi właściwą odrębność, oryginalność i niezależność. W Izraelu mianowicie cudzołóstwo ma

charakter przestępstwa, łamiącego prawo Boże. Od czasów Mojżesza uważane jest za wykroczenie natury publicznej i naruszenie porządku społecznego. Cudzołóstwo jest nie tylko krzywdą wyrządzoną małżonkowi, ale jest grzechem względem Boga. Stąd prawodawstwo biblijne sankcję kary składa w ręce społeczeństwa, które na mocy przymierza z Jahwe czuje się upoważnione do czuwania nad czystością obyczajów. Dlatego prawodawstwo St. Testamentu w tej kwestii nie zna okoliczności łagodzących, co jeszcze bardziej podkreśla jego odmienny charakter. Tę samą metodę porównawczą stosuje W. Kornfeld przy omawianiu poszczególnych zakazów *Kodeksu Sakralnego* co do stosunków płciowych między osobami związanymi węzłem pokrewieństwa i powinowactwa (s. 89–134). Apodyktyczna (Kapł 18; 6–18) i relatywna (Kapł 20, 11–21) forma tych przepisów prawnych pozwala Autorowi stwierdzić, że prawodawstwo Izraela w niektórych wypadkach wykazuje pewne podobieństwa z prawem hetyckim, oraz, że Izrael posiada daleko ściślejsze i doskonalsze pojęcia odnośnie stopni pokrewieństwa od innych narodów starożytnego Wschodu. Podkreśla wreszcie, że w prawodawstwie orientальnym kazirodztwo było łagodniej traktowane od cudzołóstwa, podczas gdy prawodawstwo biblijne zawsze oceniało to przestępstwo jako grzech i obrazę Boga, oraz osądzało je jako przewinienie o charakterze społecznym, a nie jako prywatne przewinienie jednostki. Przewinienie to domagało się zawsze i bezwzględnie pokuty. Groziła mu bowiem sankcja nadziem-
ska np. niepłodność.

Omawianą pracę Autora zamyka bardzo dokładna, przejrzysta i pracowicie wykończona tabela form przepisów prawnych *Kodeksu Sakralnego* (s. 135–138), skróty (s. 139–140), bogaty, alfabetyczny, niestety nie sklasyfikowany rzeczowo spis bibliograficzny literatury przedmiotu (s. 141–148), oraz skorowidz osób, rzeczy, cytatów Pisma św. i tekstów czterech kodeksów starożytnego prawa orientального.

W. Kornfeld wykazał w swej pracy szeroki zakres wiedzy z dziedziny nauk biblijnych, dobrą orientację w litera-

turze swego przedmiotu, a przede wszystkim gruntowną znajomość praw orientalnych. Zdaniem R. Folleta paragraf *Das Keilschriftrecht* jest znakomity. Autor ma wyczucie (*le sens*) prawa orientального i jego form partykularnych w cywilizacjach antycznych. Książka jest napisana jasno, sposób dowodzenia przekonujący, poparty obfitą i dobrze sprawdzoną, choć nie zawsze wyczerpującą dokumentacją. Na specjalną uwagę zasługuje skrupulatność i unikliwość, a równocześnie wielka ostrożność przy badaniu zgodności i rozbieżności form przepisów prawnych zbiorów praw orientalnych a *Kodeksem Sakralnym*. Zebrany materiał dowodowy Autor wykorzystuje znakomicie. Nie wchodzi bowiem w polemikę z apriorycznymi twierdzeniami egzegetów liberalnych, ale jasno i wyraźnie, rozgraniczając rodzaje praw według form przepisów prawnych, uzasadnia i dokumentuje wyjątkowy charakter ustawodawstwa biblijnego. Bardzo na miejscu jest również podkreślanie jego wyższości, doskonalszej formy jurydycznej i »postępowości« (s. 91, 110, 133) w porównaniu z prawami starożytnego Wschodu, zwłaszcza, gdy chodzi o zakazy biologicznie szkodliwych związków między krewnymi. Wydaje się jednak, że przy tego rodzaju konkluzjach należało by wziąć pod uwagę różnicę czasową. Ustawodawstwo bowiem orientalne pochodzi z drugiego tysiąclecia prz. Chr., podczas gdy czas redakcji *Kodeksu Sakralnego* odnosi Autor do pierwszego tysiąclecia prz. Chr. Zdaniem Autora forma apodyktyczna i w przeważnej części forma kazuistyczna są rodzimymi twórcami prawodawstwa Izraela. W związku z tym narzuca się pytanie, jaką pewnośc należy temu twierdzeniu przypisać, skoro brak jest materiału porównawczego z Palestyny, Fenicji i starożytnej Arabii?

Niewątpliwie bardzo słusznie podkreśla Autor religijny charakter ustawodawstwa izraelskiego (s. 30, 61, 76), ale czy nie należałoby szukać porównań na jednej platformie? Zestawianie bowiem przepisów prawnych zbiorów prawa biblijnego o wyraźnym charakterze religijnym z ustawodawstwem świeckim poza biblijnym, mimo iż dotyczy tej samej materii, może

doprowadzić do fałszywych wniosków. Porównanie natomiast prawa biblijnego z prawodawstwem poza biblijnym o charakterze kultowym, może być bardzo ciekawe. Tego rodzaju praca wymaga jednak dalszych, gruntownych i żmudnych badań.

Mówiąc o pewnych postulatach pod adresem tej cennej dla nauki biblijnej publikacji, można by sobie życzyć starannejszej korekty. Jak to już zauważyli również i inni recenzenci, obok błędów drukarskich, które można łatwo poprawić— (np. *konsummierte* zam. *konsumierte* (s. 123); *Herodias* zam. *Herodiades* (s. 122, uw. 223); *Nigirsu* zam. *Nigir-su* (s. 25, uw. 82); *Hammurabi sar'misrim... isuqusum* zam. *Hammurabi szar miszarim... iszruquszum* (s. 25, uw. 84); *Uru-kagina* zam. *Uraka-gina* (s. 24, uw. 82); *Isin* zam. *Irsin* (s. 147, w. 17 od góry) itd.) — są błędy rzeczowe. Np. na s. 17. uw. 36 z angielskiego przekładu Pritchard's, *Ancient Near Easter Text*, cytowane *should* wyraża warunek, który należało by oddać w języku niemieckim przez *sollte*, a wtedy zdaje się nie będzie to forma prekatywna, jak sądzi Autor. W zdaniu na s. 66/67 wyraźnie wypadło *nicht*. Na str. 97 nie ściśle jest zdanie *...dass Adonia eine Konkubine seines Vaters nahm*. Odnośnie zdania ze s. 107 zauważyć należy, że Resfa, żona Saula nie była macochą Abnera (II Sam 3, 7), nie ściśle jest też zdanie na s. 122, dotyczące tekstu II Sam 13, 13. Wydaje się również, że nie ma sensu zdanie na s. 120, w. 9 od góry. Jeśli bowiem kobieta była bezdzietna, to przecież nie miała syna, który, jako brat przyrodni, mógł by poślubić córkę nałożnicy jej pierwszego męża itd.

Te uwagi w niczym nie umniejszają wartości *Studiów* W. Kornfelda. Autor przez analizę filologiczną tekstu, drogą metody porównawczej, przy równoczesnym uwzględnieniu najnowszych wyników badań nauk orientalnych i archeologicznych doszedł do pięknych wyników, dając nauce katolickiej gruntownie opracowaną publikację biblijną o jednym ze zbiorów prawnych *Pentateuchu*. Równocześnie zaś pogłębił, szerzej opracował i uzasadnił rozpoczęte przez swych

poprzedników badania form prawnych przepisów w kodeksach orientalnych. Mówiąc o pracy Autora, zauważyć należy, że cennym jej uzupełnieniem są refleksje R. Folleta, jakie snuje w jej recenzji na temat formy kazuistycznej i apodyktycznej przepisów prawnych w prawie klinowym.

Należy się spodziewać, że publikacja *Studien zum Heiligkeitsgesetz* ułatwi Autorowi możliwość wydania dalszych przygotowanych już studtów nad *Kodeksem Sakralnym*.

Ks. Józef Homerski

Jean Steinmann, *Le Prophète Isaïe, sa vie, son oeuvre et son temps*, (Lectio divina 5), Les Éditions du Cerf, Paris 1950, s. 381.

W 1947 r. Pustynia Judzka odkryła światu jedną ze swych wielu, zapewne jeszcze nieodkrytych tajemnic. W jednej ze skalnych grot znaleziono wówczas szereg starych zwojów z tekstem hebrajskim, wśród których dwa zawierały księgę Izajasza Proroka. Bliższe badania wykazały, że jeden z nich, znajdujący się obecnie w posiadaniu ortodoksyjnego klasztoru syryjskiego św. Marka w Jerozolimie, pochodzi z końca II wieku przed Chrystusem.¹⁾

Fakt, że manuskrypty te zawierają całą księgę, a więc 66 rozdziałów, rzucił nowe światło na księgę Izajasza. Wiadomo bowiem, iż liberalni krytycy akatoliccy, niemal powszechnie przyjmują pochodzenie jej od trzech różnych autorów. Izajaszowi, prorokowi żyjącemu w VIII w. przed Chrystusem przypisują z małymi wyjątkami pierwsze 39 rozdziałów. Dalsze natomiast pochodzą z czasów Niewoli Babilońskiej od dwóch innych autorów. Pierwszy z nich, zwany Deutero-Izajaszem, napisał drugą część księgi (rozd. 40–55), drugi zaś, najprawdopodobniej uczeń poprzedniego, zwany Trito-Izajaszem ułożył rozdziały końcowe (56–66). Stanowisko takie krytycy ci uważają za tak pewne, że nie zadają już sobie obecnie

¹⁾ A. Vincent, *Les manuscrits hebreux du désert de Juda*, Paris 1955, s. 74.